

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

О. С. Зубарєв

ТІЛО ТА СЕКСУАЛЬНІСТЬ У СВІТІ, ЩО ЗМІНЮЄТЬСЯ

Навчальний посібник

Харків – 2024

УДК 316.367(075.8)
3-91

Рецензенти:

Батаєва К. В. – докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри соціально-реабілітаційних технологій Житомирського економіко-гуманітарного інституту Університету «Україна»;

Ніколаєвська А. М. – кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Сокурянська Л. Г. – докторка соціологічних наук, професорка, завідувачка кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

*Затверджено до друку рішенням Вченої Ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 11 від 21 червня 2024 року)*

Зубарєв О. С.

3-91 Тіло та сексуальність у світі, що змінюється : навчальний посібник.
Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. – 408 с.

ISBN 978-966-285-841-9

Навчальний посібник підготовлений відповідно до програми міжфакультетської дисципліни «Тіло та сексуальність у світі, що змінюється». Автор розглядає широке коло питань, серед яких історія сексуальності, наукові підходи до її вивчення, юридичні аспекти сексуальності, сексуальність і любов.

Пропонований навчальний посібник має на меті сприяти досягненню таких Цілей сталого розвитку, як «Гендерна рівність», «Міцне здоров'я і благополуччя», «Якісна освіта». Видання спрямоване на утвердження цінностей гендерної рівності, толерантності, інклюзивності, формування у молоді культури згоди, позитивного сприйняття сексуальності.

Для студентів і студенток закладів вищої освіти, а також для всіх, кого цікавлять соціологія тіла та сексуальності, питання сексуальної освіти, гендерна теорія.

УДК 316.367(075.8)

ISBN 978-966-285-841-9

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,

© Зубарєв О. С., 2024

© Прудник Н. Є., макет обкладинки, 2024

Анастасії,

яка підгодовує рибок хлібом,
збирає шишки вночі в лісі,
складає та співає пісні,
обіймається з деревами,
читає незрозумілі книжки з хімії,
знає назви всіляких рослин,
яка живе далеко на ХТЗ та на Героїв праці,
робить виноградне вино, інколи дуже міцне,
вміє дарувати подарунки (як та книга про Дон-Кіхота),
рятує черепах та інших живих істот,
підкладає записки туди, де їх непросто знайти,
наприклад, у кросівки,

моїй дружині та матері мого сина,
зі згадкою про найсвітліші часи,
присвячується.

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Історія сексуальності: від первісного суспільства до сучасності.....	11
Розділ 2. Гендер та сексуальність в українському суспільстві	37
Розділ 3. Наукові підходи до вивчення сексуальності.....	67
Розділ 4. «Використання задоволень» у Стародавній Греції.....	113
Розділ 5. Сексуальність і фашизм.....	134
Розділ 6. Репресивна культура.....	146
Розділ 7. Орфей та Нарцис	160
Розділ 8. Чайлдфрі.....	172
Розділ 9. Поліаморія	189
Розділ 10. ЛГБТІКА+	213
Розділ 11. Космосексологія.....	232
Розділ 12. Зґвалтування, сексуальне насильство та домагання ...	254
Розділ 13. Секс-робота та відверто сексуальні матеріали.....	293
Розділ 14. Газлайтинг у структурі гендерно зумовленого насильства.....	335
Розділ 15. Садизм та мазохізм	353
Розділ 16. Психологія та семіологія любові.....	371
Додатки.....	385
Іменний покажчик	405

ВСТУП

Тіло не одразу потрапляє в поле зору соціології. Безпосередньо до проблематики тіла соціологія звертається лише у 1960-х – 1970-х роках у зв'язку з процесами інтенсивного переосмислення тілесного канону та сексуальної моралі, які супроводжувалися поширенням феміністичного руху, молодіжних контркультур, нетрадиційної медицини, східних духовних практик, бодіарту, альтернативної музики, критикою спорту – усіх тих явищ, які асоціюються із так званою «сексуальною революцією», що стала апофеозом тенденцій, які беруть свій початок у Новий час.

Сучасний французький дослідник Давид ле Бретон слушно зауважує, що соціологія народжується під час значної соціальної турбулентності, дезорієнтації, кризи основних інститутів суспільства, коли стара легітимність підважена, а соціологія тіла – під час кризи легітимності тілесних стосунків людини з іншими людьми та зі світом. Водночас, проблематика тіла завжди була імпліцитно присутня в соціологічній думці. У ранній соціології тілесність розглядається в роботах Е. де Бюре, Л.-Р. Віллерме, Ф. Енгельса, К. Маркса, присвячених становищу бідних верств населення. Пізніше дослідники звернулися до осмислення тіла як факту культури. Можна пригадати роботи соціологів Н. Андерсона, В. Вайта, Л. Вірта, Р. Гірца, М. Гране, Д. Ефрона, Н. Еліаса, Г. Зіммеля, К. Леві-Стросса, М. Мосса, Дж. Г. Міда, М. Хальбвакса, К. Шоу та етнографів Ф. Боаса, Р. Бастіда, Г. Бейтсона, М. Лінхардта, Е. де Мартіно, Б. Малиновського, М. Мід, Г. Рохейма, Е. Сапіра, Ф. Хакслі, які фрагментарно розкривають різноманітні аспекти людської тілесності. І, нарешті, вплив суспільства на тіло стає самостійним предметом дослідження в роботах таких сучасних соціологів, як М. Бернар, Ж.-М. Бертло, Р. Бердвістел, Ж.-М. Бром, Ж. Бодіяр, П. Бурд'є, Д. ле Бретон, Дж. Вігарелло, І. Гофман, М. Дуглас, Ф. Лу, Б. Тернер, М. Фуко, Е. Голл. Це етап соціології тіла як спеціальної соціологічної теорії.

На соціологічному факультеті Каразінського університету вивчення проблематики тілесності є частиною тривалої наукової традиції. У 2003 році за авторством Іди Дмитрівни Ковальнової та Юлії Георгіївни Сороки вийшла друком «Програма та методичні матеріали з курсу «Соціологія тіла» для студентів магістратури соціологічного факультету», яка була створена за результатами майстер-класів, що проходили на соціологічному факультеті й були присвячені постмодерну,

трансформації гендеру та оборотності смерті. У цій програмі авторки вказують на те, що сучасна соціальна наука, розглядаючи співвідношення природного та соціального (культурного) в людині, висуває на перший план проблему тіла. З одного боку, тіло перетворюється з біологічного феномена на соціокультурний, розглядається як результат впливу систем соціальних відносин, культурних цінностей, субкультурних орієнтацій, що порушує проблеми означення тіла та ставлення до нього, контролю соматичних проявів, вибору тілесної поведінки, надіндивідуальних механізмів культивування та формування фізичного іміджу тощо. З іншого боку, тіло людини розглядається як фактор, чинник, що зумовлює її соціокультурні прояви, пізнавальні здібності, межі себе й зовнішнього світу. У цьому контексті актуалізується проблематика людської сексуальності та смерті.

Це був перший курс із соціології тіла на соціологічному факультеті, який об'єднував дуже різні теми: місце проблем соціології тіла в сучасному соціогуманітарному знанні, тіло в концепціях Мішеля Фуко та Жана Бодріяра, особливості та перспективи розвитку соціології тіла в соціологічному знанні ХХІ століття, тіло та сексуальність у контексті культури, сексуальне виховання, людина перед обличчям смерті як соціологічна проблема. Можна сказати, що це була філософська соціологія тіла, оскільки теми сексуальності та смерті в цьому курсі були центральними. Автори запропонували вийти за межі звичних для соціологічного дискурсу предметів обговорення, мислити ширше та інакше, ставити питання, які зазвичай, залишаються на маргінесі соціологічного дискурсу. Філософське та методологічне значення цього курсу важко переоцінити.

Коли в Каразінському університеті з'явилася можливість пропонувати міжфакультетські вибіркові дисципліни для студентства різних напрямів підготовки, виникла необхідність запропонувати курс, який би вирішував два основні завдання: по-перше, ознайомлював різномірну аудиторію з проблематикою тіла та сексуальності в широкому філософському та соціологічному контекстах і, по-друге, реалізував практичну функцію соціології, яка, на думку П. Бергера та Т. Лукмана, полягає в тому, щоб допомогти людині орієнтуватися у світі, запропонувавши дієві рецепти вирішення основних проблем повсякденного життя. Так виник курс «Тіло та сексуальність у світі, що змінюється», який із точки зору змісту є розвитком ідей, викладених у «Програмі...», але з акцентом на темі сексуальності, яка розглядається в сукупності її біологічних та культурних проявів.

Навряд чи викликає подив звернення до теми трансформацій людської сексуальності в сучасному світі, коли йдеться про загально-

університетський вибірковий курс. Важливість сексуальності як сторони людського життя, що тривалий час засуджувалася, табуювалася, замовчувалася в західній культурі, відтепер визначається як на науковому, так і на повсякденному рівні, а можливість мати доступ до точного й зрозумілого наукового знання, пов'язаного з сексуальністю, сексуальним здоров'ям і сексуальними правами, передбачена «Декларацією сексуальних прав» Всесвітньої організації охорони здоров'я¹ (ВООЗ).

На науковому рівні визнання важливості сексуальності в житті людини втілюється у визначенні сексуальності, запропонованому ВООЗ, де зазначено, що «сексуальність є центральним аспектом буття людини протягом усього її життя й охоплює стать, гендерні ідентичності та ролі, сексуальну орієнтацію, еротичку, задоволення, інтимність і репродукцію. Сексуальність переживається та виражається в думках, фантазіях, бажаннях, переконаннях, ставленнях, цінностях, поведінці, практиках, ролях і стосунках. Хоча сексуальність може включати всі ці виміри, не всі вони завжди відчуються або виражаються. На сексуальність впливає взаємодія біологічних, психологічних, соціальних, економічних, політичних, культурних, етичних, правових, історичних, релігійних і духовних чинників»².

Про визнання важливої ролі сексуальності в житті людини на рівні повсякденного мислення свідчать дані соціологічних опитувань з цієї теми. У межах дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» «Кохання та секс очима українців» респондентам була запропонована низка тверджень, щодо яких вони мали висловити своє ставлення. Із твердженням «Секс є дуже важливою частиною життя людини» «цілком погодилися» 56 %, «скоріше погодилися» 23 %, «скоріше не погодилися» 6 %, «зовсім не погодилися» 2 % респондентів³. Ще 10 % обрали варіант «важко відповісти». Тобто тією чи іншою мірою погодилися із запропонованим твердженням 79 % респондентів. Варто зазначити, що в порівнянні з іншими твердженнями про різні аспекти статевих стосунків, саме з цим погодилися найбільша частка респондентів. Таким чином,

1. Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education. 2018. P. 21.

2. Defining sexual health. URL: <https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research/key-areas-of-work/sexual-health/defining-sexual-health>

3. Дослідження було проведене у період від 23 січня до 3 лютого 2019 р. методом особистого формалізованого інтерв'ю (face-to-face). Вибіркова сукупність: 2000 респондентів. Вибірка репрезентативна за віком, статтю, регіонами і типом поселення, помилка репрезентативності дослідження становить не більше 2,2 %.

у поглядах українців щодо важливості сексу в житті людини спостерігається певний консенсус.

Водночас, існує парадокс: сексуальність справді визнається важливим аспектом життя, але реальне ставлення до неї виражається або в замовчуванні, або, навпаки, у надмірному акцентуванні. Повсякдення є сексуалізованим, чому особливо сприяють медіа, але сексуальна культура в медико-гігієнічному сенсі не є предметом суспільного інтересу. Зрештою, парадоксальність виражається також у тому, що важливість сексуальності визнається, системної сексуальної освіти немає. Щодо цього можна зробити деякі узагальнення.

По-перше, на рівні вищої школи комплексна сексуальна освіта доступна в основному майбутнім лікарям та психологам. На медичних факультетах в українських університетах викладається сексопатологія, що робить акцент на діагностиці, лікуванні та профілактиці патологічних станів. Цей підхід, ґрунтуючись на фундаментальному для медицини розрізненні норми та патології (і конструюючи її), інколи дає досить повне уявлення про людську сексуальність, враховуючи соціологічний, психологічний, правовий, фізіологічний, клінічний та інші аспекти⁴. Однак сексопатологія – це дисципліна, яка викладається для майбутніх лікарів, які будуть використовувати отримані знання у своїй професійній діяльності. На факультетах психології, як правило, викладається курс сексології або основи сексології. У цілому ж, тематика курсів про сексуальність відповідає спеціальності, яку вивчають студенти й студентки: на факультеті психології викладають психологію сексуальності, на факультеті соціології – соціологію гендерну або/та гендерну теорію, на факультеті філософії – філософію статі тощо. Отже, для більшості спеціальностей не тільки природничого, інформаційно-технічного, економічного, але й соціогуманітарного напрямку загальноосвітній курс з людської сексуальності, в якому б сексуальність розглядалася з урахуванням усіх аспектів, недоступний ні як частина обов'язкової навчальної програми, ні як вибіркова дисципліна.

По-друге, на рівні середньої школи, як правило, відтворюється негативна модель сексуальної освіти, де основний акцент робиться на контрацепції, бо в умовах дефіциту ресурсів педагогіка реалізує обмежене коло найважливіших завдань. Пострадянська модель виховання передбачала, що секс є табуованою темою в сім'ї: про

4 Ворник Б. М., Кришталь Е. В. Сексологія і сексопатологія : підручник. 2-ге видання. Київ : Медицина, 2014. 544 с.

секс не говорять і про нього не запитують. Цю прогалину довгий час намагалися компенсувати шкільним курсом біології, що є неможливим, адже предмет цієї дисципліни зовсім інший. Як наслідок, молода людина, яка перебувала в процесі становлення та пізнання своєї сексуальності була позбавлена життєво важливих для неї знань. Відгомін цієї ситуації ми спостерігаємо досі. Як уже було зазначено, для сучасних підлітків основним джерелом інформації про статеві стосунки є Інтернет. Треба визнати, що без Інтернету соціалізація сучасної молоді людини є неможливою, але водночас сексуальна освіта здобута таким чином несе певні ризики, серед яких можна назвати: нереалістичні очікування від сексу, негативне ставлення до власного тіла, об'єктивізація жіночого/чоловічого тіла тощо. Тому краще було б, якби до знайомства з матеріалами, розміщеними в Інтернеті, людина вже мала певні наукові знання про людську сексуальність. Оскільки всі завдання сексуальної освіти неможливо реалізувати на рівні середньої школи, то, очевидно, що сексуальна освіта має продовжуватися у вишах.

По-третє, існує невідповідність між проблематикою, що представлена в академічному дискурсі про сексуальність та дискурсом, який відтворюється молоддю, яка обговорює ЛГБТІКА+, асексуальність, кібербулінг, поліаморні стосунки, секс-шеймінг, трансгендерність тощо. Курси, що зачіпають тематику тіла та сексуальності не можна викладати, ігноруючи західноєвропейський дискурс у сфері прав людини щодо сексуальності. Більше того, треба активно долучати представників та представниць феміністичних організацій до обговорення тем гендерної рівності, гендерно зумовленого насильства, домашнього насильства тощо, а ЛГБТІКА+ запрошувати до обговорення питань, пов'язаних з гендерною ідентичністю та сексуальною орієнтацією. Оскільки знання тісно пов'язане з владою, формування трансцендентної позиції щодо цих питань призводить лише до відтворення кліше. Голос носіїв цих дискурсів обов'язково має бути почутим, оскільки виражає їхні інтереси. Це сприяє досягненню гендерної рівності, усунення дискримінації за ознакою гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації, формування позитивного сприйняття сексуальності.

Курс «Тіло та сексуальність у світі, що змінюється» об'єднує висвітлення традиційної для соціології тіла проблематики й тем, що, зазвичай, відносять до предметного поля сексології або розглядають в курсах із людської сексуальності⁵. Підхід соціології тіла передбачає, що

5 Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-

тіло, сексуальність, смерть розглядаються як факти культури. Під цим кутом зору в Розділі 1 «Історія сексуальності: від первісного суспільства до сучасності» висвітлюється історія ідей про сексуальність, а в Розділі 2 «Гендер та сексуальність в українському суспільстві» досліджується, як в сучасній Україні реалізувалися тенденції у сфері сексуальності, що беруть свій початок ще в Новий час. Теоретико-методологічним питанням дослідження сексуальності присвячений Розділ 3 «Наукові підходи до вивчення сексуальності», де докладно розглядаються біологічна, психологічна, соціологічна та антропологічна перспективи, і Розділ 4 «Використання задоволень у Стародавній Греції», в якому розкриваються особливості підходу Мішеля Фуко до історії сексуальності. У Розділі 5 «Сексуальність і фашизм», Розділі 6 «Репресивна культура» та Розділі 7 «Орфей та Нарцис» викладаються ідеї Вільгельма Райха та Герберта Маркузе, які є теоретиками сексуальної революції 1960–1970-х років. Їхні погляди мають більшою мірою історико-соціологічне значення, але водночас утверджують ідею позитивної сексуальності, а тому залишаються актуальними. Наступні розділи присвячено трансформаціям інтимності, йдеться про Розділ 8 «Чайлдфрі», Розділ 9 «Поліаморія», Розділ 10 «ЛГБТІКА+» та Розділ 11 «Космосексологія». Соціально-правові проблеми сексуальності висвітлено в Розділі 12 «Зґвалтування, сексуальне насильство та домагання» та Розділі 13 «Секс-робота та відверто сексуальні матеріали». У Розділі 14 «Газлайтинг у структурі гендерно зумовленого насильства» та Розділі 15 «Садизм та мазохізм» порушується тема насильства та маніпуляції у любовних стосунках. Розділ 16 «Психологія та семіологія любові» завершує навчальний посібник. Наприкінці кожного розділу містяться висновки, запитання для самоперевірки, список рекомендованої літератури та електронних ресурсів.

Цей навчальний посібник має на меті утвердження цінностей гендерної рівності, гендерного різноманіття, недискримінації та позитивної сексуальності. Збільшення кількості науково-популярних видань українською мовою з теми сексуальності засвідчує, що в сексуальній культурі України спостерігаються зрушення у бік прийняття сексуальності, хоча війна, можливо, кардинально вплине на цей тренд. Однак, і в часи миру, і в часи війни хочеться бачити сучасну молодь обізнаною у своїх правах, вільною від упереджень, захищеною знанням, здоровою та щасливою.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ СЕКСУАЛЬНОСТІ: ВІД ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА ДО СУЧАСНОСТІ

У житті бувають моменти, коли для того, щоб продовжувати дивитися чи розмірковувати, слід запитати себе, чи можна мислити інакше, ніж мислиш, та сприймати інакше, ніж бачиш

Мішель Фуко

У цьому розділі:

1. Розглянуто підходи до розуміння історії сексуальності.
2. Доведено, що тіло та сексуальність можуть бути предметом вивчення соціо-гуманітарних наук.
3. Розкрито уявлення про сексуальність, характерні для первісного суспільства, стародавніх культур Ізраїлю, Греції, Риму, а також Західної Європи в різні історичні періоди.
4. Висвітлено процес інтенсифікації наукового вивчення сексуальності в другій половині XIX – на початку XX століття.
5. Розкрито теоретичні та соціальні фактори сексуальної революції 1960–1970-х років.

Історія сексуальності: від первісного суспільства до Нового часу

Прагнучи описати основні віхи історії сексуальності, варто для початку визначитися, що ми під цим маємо на увазі, тому що від відповіді на питання, що таке історія сексуальності, залежить те, як буде виглядати її історія. Одним із авторів, який всерйоз замислився над цим і присвятив написанню історії сексуальності велику частину свого життя, був французький філософ-постструктураліст Мішель Фуко. На його думку, писати історію сексуальності можна різними способами. По-перше, історію сексуальності можна писати як історію сексуальної поведінки та практик; по-друге, як історію ідей про сексуальність, тобто того, що думали про сексуальність у ті чи

інші епохи люди повсякдення, вчені, філософи, педагоги; по-третє, можна писати історію сексуальності як історію досвіду, якщо під ним розуміти кореляцію між галузями знання, типами нормативності та формами суб'єктивності, тобто як історію дискурсу про сексуальність, що і робить М. Фуко⁶. До цього можна додати ще четвертий варіант: описати історію сексуальності як еволюцію людської сексуальності, тобто з точки зору теорії еволюції⁷. Наприклад, як внаслідок еволюції сформувалися стратегії пошуку сексуального партнера в чоловіків і жінок, як відбулася втрата еструсу, яка роль розвитку мозку в еволюції людської сексуальності тощо. Це вже не зовсім історія, але таке трактування також можливе. Окрім цього, можна аналізувати історію сексуальності в національному⁸ або глобальному⁹ контекстах.

Наразі спробуємо висвітлити історію сексуальності як історію уявлень про сексуальність та збагнути головну настанову щодо сексуальності, яка існувала в ту чи іншу епоху в тому чи іншому суспільстві. Безперечно, інколи важко розмежувати уявлення про сексуальність від сексуальної практики, тобто того, як люди в дійсності реалізували свою сексуальну активність. Між тим, описати історію сексуальної поведінки видається значно складнішим завданням, тому відкладемо це на потім. І ще одне – маємо прояснити, чому ми взагалі говоримо про історію сексуальності, оскільки на перший погляд може здатися, що сексуальність повністю належить природі, а якщо так, то в ній мало чого є історичного. Насправді, сексуальність настільки ж культурне явище, наскільки й природне. Наше тіло – це і біологічний організм, і факт культури. Ця теза потребує доведення, тому нижче пропонується декілька аргументів, які її доводять.

Тіло – продукт культури

У французького антрополога Марселя Мосса є робота, яка називається «Техніки тіла»¹⁰. Якось М. Мосс лежав у госпіталі в Нью-

6 Foucault M. The History of Sexuality. Volume 2: The Use of Pleasure. London: Penguin Books, 1992 [1984].

7 Trevathan Wenda R. The evolutionary history of human sexuality. Human Sexuality: Biological, Psychological, and Cultural Perspectives / ed. By Bolin, Anne, and Patricia Whelehan. Taylor & Francis Group, 2009. P. 46–65.

8 Histories of French Sexuality: From the Enlightenment to the Present / edited by Nina Kushner, and Andrew Israel Ross. University of Nebraska Press, 2023. ProQuest Ebook Central. URL: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/iub-ebooks/detail.action?docID=30457216>

9 Buffington R. M., Luibhéid E., Guy D. J. A Global History of Sexuality: The Modern Era. Wiley, 2013. 304 p.

10 Mauss M. Les techniques du corps. 1934. Article originalement publié Journal de Psychologie. XXXII. Ne. 3-4, 15 mars – 15 avril 1936. Communication présentée à la Société de Psychologie le 17 mai 1934.

Йорку і звернув увагу на те, що медсестри у цьому госпіталі ходили досить специфічним чином, їхня ходьба була йому звідкись знайома. І він ніяк не міг зрозуміти, де бачив цю ходьбу. Але потім пригадав – у кінофільмах! Повернувшись до Франції, у Париж, він помітив, що французькі жінки також ходять на цей же манер. Тобто американські способи ходьби стали популярними завдяки кіно. І в цьому випадку ходьба – продукт культури. Це не дещо природне в нас. Безперечно, до поняття ходьби входять і рухи руками, і положення рук тощо.

Ще один приклад із роботи М. Мосса, за який ми завдячуємо новозеландському етнографу Елсдону Бесту, відному досліднику культури маорі: жінки племені маорі навчають своїх дочок ходити певним способом, який називається «оніоі». Ця хода передбачає чітке та розмірене погойдування стегнами. І коли дівчина не ходить цим манером, то їй матір каже: «Ти не робиш оніоі». Це свідчення того, що тіло піддається соціокультурним модифікаціям, тобто є продуктом культури. Можна наводити багато прикладів, у тому числі ближчих до тематики нашого курсу. М. Мосс пише, що така сексуальна поза, коли ноги жінки в області колін висять на ліктях у чоловіка характерна для всього Тихого океану, від Австралії до Перу і Берингової протоки, й майже не трапляється в інших місцях земної кулі.

Існують суспільства, які не відокремлюють людське тіло від всесвіту, сприймаючи його як частину складної мережі відповідностей між людськими станами й природою. М. Ленхардт показує, що серед канаків, які є корінним меланезійським населенням Нової Каледонії, не використовується конкретний термін для позначення органів чи самого тіла: «Уся лексика, яка стосується компонентів того, що ми називаємо тілом, запозичена з рослинного світу. Органи або кістки, які є такими лише в наших очах, мають назви плодів, дерев тощо. Жодного розриву між плоттю світу і плоттю людини у канаків немає. Рослинність та тілесність співвідносяться між собою, що впливає на багато аспектів канакського суспільства. Саме слово "тіло" (каго) насправді позначає лише на структуру, основу, яка рівною мірою стосується інших об'єктів»¹¹.

Івона Вердье в нещодавньому дослідженні традицій маленького села в Бургундії вивчала символічний взаємозв'язок між жіночою фізіологією та навколишнім середовищем. Під час місячних жінка не спускається в льох, де зберігаються сімейні запаси: солоне м'ясо, соління, бочки з вином тощо. Якби це сталося, це неоправно

11 Le Breton D. La sociologie du corps. Presses Universitaires de France. DOI: <https://doi.org/10.3917/puf.lebre.2008.01>

зіпсувало б ці продукти. Так вважають мешканці цього села. З тих же причин у цей період ніколи не забивають свиней на фермі. Коли жінки не здатні до запліднення, вони буцімто перешкоджають будь-якому процесу трансформації, що нагадує запліднення. Тіло схоже на силове поле, яке резонує з життєвими процесами навколо нього. У цих народних традиціях тіло зберігає зв'язок зі світом, є невід'ємною його частиною¹².

Методологічні настанови

Тепер декілька слів про авторів, які реабілітували тілесність у межах філософського дискурсу. Перша цитата належить Фрідріху Ніцше: «Я писав свої книги всім тілом та життям, мені невідомо, що таке чисто духовні проблеми». Друга цитата, яка є методологічною настановою для мене, а може стати такою й для вас, належить Мішелю Фуко, автору «Історії сексуальності»: «У житті бувають моменти, коли для того, щоб продовжувати дивитися чи розмірковувати слід запитати себе, чи можна мислити інакше, ніж мислиш, та сприймати інакше, ніж бачиш»¹³. І якщо ви плануєте займатися науками, то безперечно, ця думка стане вам у нагоді, оскільки науковий пошук це постійні сумніви: чи на правильному ти шляху, чим інспіровані твої думки і чи можуть бути іншими. Коли ми так думаємо, то ми точно не стоїмо на місці. Один мій друг, який написав велику роботу за А. Бергсоном, якось сказав мені: «У життя взагалі немає кінця, у життя є тільки становлення».

Сексуальність у первісному суспільстві

Почнемо трохи здалеку. У Террі Пратчетта є цикл книжок під назвою «Плаский світ», у якому є підцикл про Тіффані Ейкінг, відьму Крейдяних пагорбів. Книга, з якої я взяв ілюстрацію до думки, про яку пізніше скажу, називається: «Я одягну сукню кольору ночі». Уявіть собі невелике село серед крейдяних пагорбів. В останні три дні літа, святкові для всіх, тут проводиться ярмарок Прополки. Називається він так тому, що його не можна назвати просто: «Місце, куди ти йдеш, сподіваючись отримати поцілунок і, якщо пощастить, обіцянку ще одного», занадто довго виходить. На пагорбі, поблизу місця, де проходить Прополка, видніється Велетень, якого створили багато тисяч років тому, знявши дерен до самої крейди. Чіткий силует на яскраво-зеленому тлі. Це крейдяні пагорби, тому якщо зняти дерен, під ним буде крейда. Тобто це величезна фігура, утворена білими

12 Le Breton D. La sociologie du corps. Presses Universitaires de France. DOI: <https://doi.org/10.3917/puf.lebre.2008.01>

13 Foucault M. The History of Sexuality. Vol. 2: The use of Pleasure: 1: Modifications. New York : Pantheon Books, 1985. URL: https://search.alexanderstreet.com/view/work/bibliographic_entity%7Cdocument%7C3996258

лініями на пагорбі. Передбачається, що кожен гість Прополки (в основному юнаки та дівчата) принесе з собою невелику сапку чи лопату, щоб пройтись схилом пагорба, виполюючи траву, що виросла на крейдяних лініях за рік. Щоб Велетень постав в усій красі! І ці їхні прогулянки крейдяними лініями, як правило, супроводжуються смішками. Увага, питання. Яку функцію виконує Велетень? Чому ці хлопці та дівчата не можуть втриматися від сміху? Здається, у прополці нічого смішного немає. Правильна відповідь – у Велетня немає штанів. Т. Пратчетт жартує, що, ймовірно, штани винайшли значно пізніше, ніж створили Велетня, і його безштанність впадає в око, це абсолютно точно голий чоловік. Ось чому всі сміються, коли виполюють траву. Цікаво, чому цей Велетень не жінка? А відповідь проста, якщо не виходити за межі цього фентезійного світу: плаский світ – це патріархальний світ, тому це чоловік.

Цей приклад гарно ілюструє, що для первісної людини головною була плодючість, продовження роду, виживання в цьому світі. І тому цей Велетень без штанів. Він нагадує майбутнім поколінням про цю первісну ідею. З. Фройд у роботі «Дитячий спогад Леонардо да Вінчі»¹⁴ цю думку про надважливість для первісної людини плодючості висловлює на концептуальному рівні. Геніталії для первісної людини мали зовсім інше значення, ніж для сучасної. Якщо для людини початку ХХ сторіччя геніталії – це предмет сорому чи навіть відрази, то для первісної людини – це гордість, надія, щось божественне. Поставте себе на місце первісної людини. Потрібно виживати в цьому світі. А за яких умов це можливо? Якщо є житло, їжа і, безперечно, можливість відтворення племені, а репродукція – функція геніталій.

Отже, для первісного суспільства властива вагома роль статі в упорядкуванні соціального життя. Поступово складаються основні соціальні інститути, які створюють альтернативне середовище існування. Вижити було вже значно легше. Суспільство починає захищати людину від тиску природи. Серед іншого, людина відрізняється від тварини тим, що активно перетворює цей світ, а не тільки адаптується до нього. У підсумку, коли суспільство відокремлюється від природного світу, ми спостерігаємо цікаву ситуацію, коли стать як природне в людині відсувається на другий план, а на перший план виходять соціальні аспекти статі, які починають відігравати провідну роль у нашому житті. Стать, гендер,

14 Freud S. Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci. Leipzig : F. Deuticke, 1910. G.W. Vol. 8. P. 127-211.

сексуальна орієнтація починають розрізнятися як окремі сторони людської сексуальності.

Стародавній Ізраїль: суспільство репродуктивного тиску

Життя стародавніх євреїв було організоване навколо традицій, звичаїв, законів, релігійних приписів, які містилися в «Старому Завіті». Секс був нерозривно пов'язаний з репродукцією. Так, «Книга буття» (1:28) містить недвозначну прокреаційну настанову, яка закликає «плодитися й розмножуватися»¹⁵. Велике потомство розглядається як одна з центральних життєвих цінностей, а також найвища нагорода від Бога. Чоловічі геніталії вважалися недоторканими та священними. Натомість статева стриманість засуджувалася, сприймалася як образлива для Бога та антисоціальна поведінка. «Людина, яка вирішила не мати дітей, – пише Й. Леммер, – вважалася мало кращою за ту, яка пролила кров»¹⁶. Ще більше засуджувався нерепродуктивний секс, який сприймався як релігійний злочин. Відомий біблійний персонаж Онан був покараний саме за те, що практикував перерваний статевий акт, хоча відповідно до левіратного шлюбу¹⁷ мав дати нащадка вдові свого брата. Гомосексуальні зносини та зоофілія тягнули за собою смертну кару. Повного суспільного схвалення заслуговував лише статевий акт між чоловіком та дружиною, націлений на репродукцію. Разом із тим, у рамках шлюбу задоволення високо цінувалося. Молодята після шлюбу мали право на медовий місяць, який міг тривати до року, коли чоловік звільнявся від низки інших зобов'язань і міг більше побути зі своєю дружиною. Практикувалася полігамія¹⁸. Отже, у культурі Стародавнього Ізраїлю репродукція була піднята в ранг релігійної цінності, а репродуктивний тиск був одним із найсильніших.

Стародавня Індія: кама як одна із цілей життя

Культура Стародавньої Індії, як і будь-яка інша, динамічно змінювалася, в одні історичні періоди демонструючи риси аскетичності, в інші – була виключно гедоністичною. Втім, жодна стародавня чи середньовічна культура не містить настільки багато текстів (сотні), присвячених сексуальності людини. Питання еротичного кохання

15 Lemmer J. Introduction to Sexology. ...between and beyond the poles... Pretoria : Sexology SA, 2005. URL: <http://www.sexarchive.info/BIB/lemmer2/index.htm>

16 Ibid.

17 Левіратний шлюб – різновид шлюбу, при якому брат померлого зобов'язаний одружитися на вдові свого брата.

18 Lemmer J. Introduction to Sexology. ...between and beyond the poles... Pretoria : Sexology SA, 2005. URL: <http://www.sexarchive.info/BIB/lemmer2/index.htm>

порушуються вже в «Рігведі» та головних індійських епічних поемах «Махабхарата» та «Рамаяна». У цих текстах любов, бажання та насолоду уособлює бог Кама, якого зображують верхи на папузі (або на колісниці, запряженій папугами) з луком із цукрової тростини з тятивою з бджіл та п'ятьма стрілами з квітів¹⁹. Міфологічна свідомість не могла знайти кращого образу для кохання, ніж лук та стріли, адже стріла вражає людину так само зненацька, як кохання. Трактат «Камасутра» індійського філософа Ватсьяяни Малланаги (жив приблизно в період з I до VI ст. н. е.) слід розглядати як продовження живої традиції. Автор узагальнює, переосмислює й доповнює те, що було написано до нього, а його твір у свою чергу є ланкою до подальших робіт інших авторів на схожу тематику, менш відомих нам, як, наприклад, «Ратирахасья» Коккоки, «Панчасаяка» Джьотиришвари, «Анангаранга» Кальянамалли, «Ратиманджари» Джаядеви, «Ратішаstra» Нагараджуні, «Шрингарадипіка» Харихарі та інші²⁰. Відтак, «Камасутра» не була викликом тодішній культурі, не виходила за межі допустимого, не була непристойною, ця книга – невід'ємна частина та втілення індійської культури як просексуальної за своєю суттю.

Ще одним стереотипом є думка, що «Камасутра» – це книга про сексуальні пози. Насправді ж це художній, дидактичний та філософський твір, який пояснює, як влаштований світ, для чого і як в ньому жити, щоб бути щасливим. Для стародавнього індійця було зрозуміло, що ці питання не можуть бути вирішені без звернення до сексуальності та чуттєвості: «Воістину, нехай людина, наділена столітнім життям, прагне до трьох цілей, розподіливши між ними час і поєднуючи їх так, щоб одна не шкодила іншій. У дитинстві – здобуття знання та інші справи артки. У молодості – кама. У старості – дхарма та мокша. Чи в наслідок непостійності життя нехай вона прагне до них у відповідності до обставин. Так, наприклад, учнівство повинно тривати лише до тих пір, поки не набуто знання»²¹. Кожна сторона життя важлива і не може вичерпати та замінити інші, важливі дхарма та мокша – релігійні заслуги та досягнення найвищої святості, артха – мирські блага, кама – любов та насолода.

Стародавній індієць мислив світ інакше, ніж ми зараз, для нього немає вододілу між тілесним коханням та піднесеною любов'ю, тому

19 Benton C. A. Study of Kamadeva in Indian Story Literature : Ph.D. diss. Columbia University, 1991. 289 p.

20 Schmidt R. Beitrage zur indischen Erotic. Das Liebesleben des Sanskritvolkes nach den Quellen dargestellt. Berlin : Hermann Barsdorf Verlag, 1902. 685 p.

21 The Kama Sutra of Vatsyayana. Translated from the Sanscrit. In seven parts, with preface, introduction, and concluding remarks. BURTON, Sir Richard Francis (Torquay, 1821- Trieste, 1890) [Translator]. Published by Kama Shastra Society of London and Benares, Cosmopoli, 1883. URL: <https://burtoniana.org/books/1883-Kama%20Sutra/HTML/burton-1883-kama-sutra.html#section3>

поняття «кама» не збігається з нашим «любов». Ватсьяна Малланага дає таке визначення: «Кама – дія, приємна для слуху, дотику, зору, смаку, нюху – кожного у своїй царині; їх спрямовує розум, що з'єднаний із тілом. Переважно ж кама – це відчуття плодоносне, пов'язане з прагненням до задоволення і викликане особливими дотиками»²². Як слушно зауважує Й. Леммер, термін «кама» охоплює всі чуттєві задоволення: смачна їжа, парфуми, шовковий одяг, живопис, музика – все це кама. Звісно, до ками відноситься і секс, який вважається «сакраментальним, людським аналогом творіння»²³. «Камасутру» потрібно вивчати як чоловікові, так і жінці. Спів і гра на інструментах – перші два типи знання, що стосуються вчення про задоволення.

У своїй книзі Ватсьяна Малланага спочатку розглядає найзагальніші питання, пов'язані з настановою у камі, переходячи далі до більш практичних питань любовного з'єднання, яке він розуміє набагато ширше, ніж статевий акт. Він розглядає види любові, обійми, види поцілунків, подрипини нігтями, укуси; місцеві звичаї, які різняться в залежності від регіону Індії; способи любовного з'єднання в залежності від анатомії чоловіка та жінки; особливі насолоди; використання ударів, звук «сіт»; «наслідування чоловікові»; аупариштаку; початок і закінчення насолоди; види насолоди, любовну сварку. Також докладно аналізує питання, як спілкуватися з дівчатами – аж до моменту укладання шлюбу; пише стосовно заміжніх жінок; чужих жінок; гетер. І наприкінці ділиться тайними настановами, до яких вдаються у випадках, коли попередні не допомогли.

Читаючи цей текст, створений приблизно в першій половині I тисячоліття нашої ери, не можна не дивуватися тому, наскільки, як нам може здатися, несуттєві аспекти любовних стосунків прискількиво описує Ватсьяна Малланага, що дуже контрастує з ранньомодерним розумінням сексуальності як статевого акту і навіть сучасним його сприйняттям. Здається, лише «Фрагменти мови закоханого» французького філософа Р. Барта можуть порівнятися з «Камасутрою» у плані детальності опису проявів любовного афекту. Це зовсім інша чуттєвість. Для стародавнього індійця те, що відбувається до та після статевого акту, настільки ж важливо, як і сам статевий акт. Водночас, у тексті Ватсьяна Малланаги присутнє щось абсолютно загальнолюдське, що робить його зрозумілим сучасній людині. Даючи рекомендації щодо «припинення насолоди», Ватсьяна

22 The Kama Sutra of Vatsyayana. Translated from the Sanscrit. In seven parts, with preface, introduction, and concluding remarks. BURTON, Sir Richard Francis (Torkuay, 1821- Trieste, 1890) [Translator]. Published by Kama Shastra Society of London and Benares, Cosmopoli, 1883. URL: <https://burtoniana.org/books/1883-Kama%20Sutra/HTML/burton-1883-kama-sutra.html#section3>

23 Lemmer J. Introduction to Sexology. Pretoria : Sexology SA. 2005a. URL: <http://www.sexarchive.info/BIB/lemmer2/index.htm>

Малланага пише: «Обійнявши її лівою рукою, з чашею вина в [правій] руці, він із лагідними словами дає їй пити. Або ж обидва вони п'ють воду та їдять солодощі, або, слідуючи звичаям, належним чином їдять щось інше: чисті соки, відвари, кисле молоко, рисову кашу, смажене м'ясо з приправами, напої, мангові плоди, сушене м'ясо, [нарізані] кружальцями лимони з цукром – відповідно до місцевих смаків. При цьому, пригощаючи, він по черзі куштує все – чи смачна, ніжна і чи чиста [їжа]. Або ж обидва, перебуваючи на даху, сідають, щоб милуватися місячним сяйвом. При цьому вони ведуть належні розмови. Вона притуляється до його колін і дивиться на місяць, а він пояснює їй [розташування] низки сузір'їв – показує Арундхаті, Дхруву, Вінець сімох мудреців. Таке припинення насолоди»²⁴. Таким чином, незважаючи на певні світоглядні упередження, що є даниною часу написання цього тексту, «Камасутра» Ватсьяяна Малланага залишається видатною пам'яткою давньоіндійської еротології.

Стародавній Китай: «утилітарний» погляд на секс

Варто сказати дещо про сексуальну культуру стародавнього Китаю, оскільки це також «східна еротологія». Тут не йдеться про культурну близькість чи цілісність. Схід – це методологічний конструкт, створений науковцями. Як правило, під Сходом мають на увазі культури Індії та Китаю, а також культури, які зазнали їхнього впливу. Індійська культура вплинула на держави Південно-Східної Азії, Тибет і Монголію, а китайська – на Східну Азію (Корею, Японію) та В'єтнам²⁵.

Давньокитайська еротологія також розглядає сексуальність як природну частину людського життя, але відрізняється від давньоіндійської релігійно-філософськими витоками. Корінною релігією Китаю є даосизм, що виник на основі численних народних вірувань у V столітті до нашої ери. Це вчення, викладене Лао-цзи в книзі «Дао де цзин», задає позитивний погляд на людську сексуальність. Об'єднуючим для китайської культури є уявлення про життєву силу «ци», яка пронизує все суще, та її форми – «їнь» та «ян», які інтерпретуються як протилежності, зокрема, жіноче та чоловіче начало, поєднання яких породжує гармонію. Однак мрією та метою даосизму є безсмертя. Ніколи не помирати або жити дуже довго, бути молодим та завжди здоровим – ось ідея, навколо якої організований

24 The Kama Sutra of Vatsyayana. Translated from the Sanscrit. In seven parts, with preface, introduction, and concluding remarks. BURTON, Sir Richard Francis (Torkuay, 1821- Trieste, 1890) [Translator]. Published by Kama Shastra Society of London and Benares, Cosmopoli, 1883. URL: <https://burtoniana.org/books/1883-Kama%20Sutra/HTML/burton-1883-kama-sutra.html#section3>

25 Зубарев О. С. Східні духовні практики як феномен життєвого світу особистості в полікультурному суспільстві : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 124.

даосизм. Це не безсмертя в значенні великого потомства, а цілком індивідуальне, тілесне безсмертя, для досягнення якого необхідно навчитися повернути плин життя назад. Даоські тексти, присвячені сексуальній техніці, пропонують думати не про задоволення, тим паче жінки, а про те, як не втратити життєву силу, не захворіти та передчасно не померти. Секс природний і небезпечний одночасно. З цим пов'язана раціональність, утилітарність підходу до сексуальності в даосизмі, що дуже контрастує з гедонізмом «Камасутри»²⁶. З конфуціанством і китайським буддизмом (за винятком тантризму) пов'язана консервативна традиція у ставленні до сексуальності в Китаї.

Стародавня Греція: Аполлон та Діоніс

Для грека стать була однією з фундаментальних характеристик людини. Якщо звернутися до міфології Стародавньої Греції, то в ній є така фігура, як Ерос. Він пробуджує любов між чоловіком та жінкою, але й одностатеве кохання між чоловіком та чоловіком і жінкою та жінкою. Походження Ероса розкриває Платон у знаменитому діалозі «Бенкет», водночас пояснюючи явище гомоеротики²⁷. Міф про андрогінів розповідає Аристофан. Про що йдеться в цьому міфі? Були такі істоти, які називалися андрогінами, і ці істоти мали по два набори всього: два обличчя, дві пари рук, дві пари ніг і два статеві органи. Зевс розгнівався на андрогінів і розрубав їх на дві частини. Відтоді ці частини прагнуть одне до одного, до віднайдення втраченої цілісності. Оскільки андрогіни були трьох родів, то чоловік може прагнути до жінки, але й до іншого чоловіка, або жінка може прагнути до чоловіка, але також і до іншої жінки – це також буде віднайдення цілісності. Для грека цей міф пояснював природу одностатевого кохання. І для грека одностатеве кохання не було проблемою. Для нас, яку б ви позицію не займали щодо цього питання, це проблема, яку потрібно обговорювати, вирішувати тощо. У Стародавній Греції одностатеве кохання органічно вписувалося у світобудову. Ми краще знайомі з більш пізньою версією цього міфу, адаптованою для сучасної людини, коли дві половинки – це чоловік та жінка. У першому автентичному варіанті версій більше. Якщо вам скажуть: «Я знайшов свою другу половинку», то ви вже знаєте, звідки походить ця ідея.

Ще один момент, пов'язаний зі Стародавньою Грецією, – це розуміння еротики як шляху до пізнання вічних ідей. Ідеться про те, що від кохання до однієї прекрасної людини, яка завжди прекрасна, оскільки кохана, можна піднятися до пізнання ідеї прекрасного, а від

26 Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 103.

27 Платон. Бенкет. URL: <https://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/1001335/Admin-PLATON.html>

ідеї прекрасного – до ідеї блага. Через еротику ми можемо пізнати істину. Все це пов'язано з культом Аполлона, але поряд з культом Аполлона існував культ Діоніса, який був прямою протилежністю гармонічного, впорядкованого культу Аполлона. Культ Діоніса передбачав порушення соціальних норм, сексуальної моралі, оргії, танці, екстаз, споживання у великих кількостях вина. Нам більше знайомий термін вакханалії, які у II тис. до н. е. були заборонені в Римській імперії. Людина живе собі спокійно рік, а потім настає священний час і вона наче зривається з ціпка, дає волю своїм прихованим бажанням.

М. Фуко присвятив вивченню історії сексуальності в Стародавній Греції значну частину свого життя. Всі ми трохи греки, якщо говорити про філософію. Саме тому пізніше ми звернемося до цього питання докладніше і переконаємося, що все було не так просто, як здається на перший погляд. Наприклад, вже в текстах Античності ми знаходимо образ гомосексуала, що його дискваліфікує. Одностатеве кохання було прийнятним для греків, навіть возвеличувалося, але окремі його форми, де чоловік мав активну роль, а от уподібнення чоловіка-гомосексуала жінці, швидше, засуджувалося. Уже в цей час ми спостерігаємо проблематизацію певних проявів гомосексуальності, і ця тема залишатиметься предметом занепокоєння надалі²⁸.

Стародавній Рим: відкритість у сексуальності

У Стародавньому Римі ставлення до сексуальності продовжує бути досить позитивним. Й. Леммер стверджує, що римляни, як і греки, ніколи не вважали секс і репродукцію нероздільними та визнавали всі види сексуальної активності натхненними самими богами. Багато звичаїв та вірувань були перейняті римлянами від греків, а грецьким божествам Еросу та Афродіті почали поклонятися в Римі як Амуру та Венері. Гомосексуальні стосунки не вважалися у римлян еталоном любові, але сприймалися як нормальні й природні. Підхід до сексуальності римлян вирізняє прозаїчність, прямота, практичність, певна вульгарність. У Стародавньому Римі, як і в Греції, сексуальність людини могла виражатися досить вільно, про що свідчить насиченість сексуальними мотивами скульптури, мистецтва того часу²⁹. «Поля та сади, – пише Й. Леммер, – охороняли статуї бога родючості Пріапа, який демонстрував ерегований статевий член. Художні зображення чоловічих статевих органів також носили в процесіях і носили у

28 Foucault M. The History of Sexuality. Volume 2: The Use of Pleasure. London : Penguin Books, 1992 [1984].

29 Lemmer J. Introduction to Sexology. Pretoria: Sexology SA. 2005a. URL: <http://www.sexarchive.info/BIB/lemmer2/index.htm>

вигляді ювелірних виробів як талісман на удачу»³⁰. Зберігалися оргіастичні свята. У сільській місцевості практикувалися стародавні обряди родючості³¹.

Антисексуальна культура Середньовіччя

У цей час також можна простежити як аполлонійську, так і діонісійську течії в сексуальній культурі, хоча ми не помилимося, якщо скажемо, що Середньовіччя – це початок витіснення сексуальності із суспільної свідомості. Загальноприйнятими ідеалами стають аскетичність та асексуальність. Сексуальність відтепер потребує виправдання. Одразу виникає питання, чи можна сказати, що і ми в чомусь є середньовічними людьми, якщо секс для нас досі сторона життя, яка потребує виправдання? Наскільки ми від них відрізняємося? Виправдання, яке могла знайти середньовічна людина, полягає у необхідності репродукції. Сексуальність і секс дозволяються в рамках церковного шлюбу і задля продовження роду. І перша, і друга умова є обов'язковою. Секс у рамках церковного шлюбу, але не задля продовження роду, або задля продовження роду, але не в рамках церковного шлюбу, безперечно, є порушенням морального канону, а без виконання цих двох умов – очевидне свідчення гріховності людини. Еротика витісняється у сферу забороненого та пов'язується з інфернальним, диявольським. Спокуслива або занадто красива жінка – це відьма. І взагалі, краще не демонструвати свою красу, навіть якщо поряд не палають вогнища інквізиції. Найвищою доброчесністю вважається відмова від сексуальності. Людина, яка йде в монастир, відмовляється від можливості мати дружину та дітей, від земного життя на користь життя небесного, любові до Христа, відкриваючись іншому типу досвіду. Разом із тим у повсякденні тілесний досвід досить вільно обговорювався. Існувала карнавальна культура. Під час карнавалу дуже багато табу порушується, це спеціально відведений час для порушення заборон. Люди під час карнавалу переодягалися в одяг протилежної статі, демонстрували оголене тіло тощо. І ще один момент, про який треба сказати у зв'язку з Середньовіччям, це куртуазна лірика трубадурів XI–XIII ст. Це явище певна спроба поєднати духовний та тілесний аспекти кохання. Трубадури – це поети та музиканти, які писали вірші, возвеличуючи Прекрасну даму. У цих віршах ми знаходимо як елементи духовного захоплення, так і цілком тілесні моменти. Дуже багато згадувань про дівочі ноги, цього ніхто не цурався. Любов до Прекрасної дами тілесна³². Це цікавий феномен культури, адже в ліриці

30 Lemmer J. Introduction to Sexology. Pretoria: Sexology SA. 2005a.. <http://www.sexarchive.info/BIB/lemmer2/index.htm>

31 Ibid.

32 Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 124–125.

трубадурів виникає образ закоханого чоловіка, який страждає. Уявіть собі, ви закохані в Прекрасну даму, ви від неї далеко, а вона близько. І ви постійно страждаєте, пишете вірші, здійснюєте подвиги заради неї, вона одночасно і ваше натхнення та найбільше щастя, і зла доля.

Мистецька реабілітація тіла в добу Ренесансу

Основна тенденція доби Ренесансу – гуманістична реабілітація плоті. Гуманісти епохи Відродження відкидають аскетизм, антисексуальність і говорять про те, що потрібно жити земним життям, виступаючи проти протиставлення «духовного» та «тілесного» в людині. Ерос стає визнаним елементом повсякденного дискурсу. Змінюється символіка тіла. Якщо в Середньовіччі тіло символізує смирення людини, відсилає до страждань Христових, то в епоху Відродження тіло символізує красу людини. Згадаймо скульптуру Мікеланджело Буонарроті «Давид», де Давид зображений перед боєм, він сильний, зосереджений, м'язистий – це аж ніяк не скорена та принижена людина. Однак тенденція до індивідуалізації тіла призводить до виникнення низки нових обмежень. Справа в тому, що середньовічна людина не виокремлювала себе від загалу. Поступово людина починає відчувати свою індивідуальність. У Західній Європі в XV–XVII століттях з'являються перші офіційні заборони на купання нагим у громадських місцях, регламентуються лазні. Спробуйте вдень скупатися в Лопані в центрі міста. Ми знаємо до чого це призведе, в першу чергу Вас почнуть знімати на смартфон, а це вже є форма соціального контролю. Далі, можливо, викличуть поліцію та швидку. Якщо заборона була запроваджена в Європі в XV–XVI столітті, то це означає, що до цього часу купання голим у громадських місцях нікого особливо не хвилювало. Цікаво, що нічні сорочки, що з'явилися в пізньому Середньовіччі, у XV столітті стають обов'язковими для вищих станів. Сором'язливість стає інтерналізованою цінністю, з'являється усвідомлення того, що свого власного оголеного тіла слід соромитися³³.

Ще одна тенденція цього часу – виокремлення дитинства як періоду людського життя. У Середньовіччі не було дитинства. Відомо, що середньовічні митці зображували дітей як маленьких дорослих. Ба, може навіть здатися, що вони ніколи дітей не бачили, хоча це, звісно, не так. З появою дитинства виникає тенденція до обмеження знань дитини про сексуальність. Педагоги починають турбуватися про те, щоб дитина була в невіданні щодо статевого життя. У XV столітті домініканський монах Джовані Домінічі вчив, що дитина має розрізняти, хто перед нею, хлопець чи дівчинка, тільки за одягом

та волоссям. У XV–XVI столітті складно було уберегти дитину від сексуальних вражень, особливо у сільській місцевості, де дитина часто бачила, як паруються тварини. Дитина чула, що відбувається в спальні дорослих, адже сільські будинки досить маленькі, а якщо дітей багато, то тим паче місця обмалъ. Згодом обмежень стає більше і їх дотримуються, особливо у вищих станах. Педагогіка пропонує способи вберегти дитину від знань про секс. І ці способи були настільки ефективними, що жінка інколи дізнавалася бодай щось про секс лише перед першою шлюбною ніччю³⁴.

Де Сад та Просвітництво

Просвітництво – це період, для якого властива віра у всесилля людського розуму. Вольтер, Шарль-Луї Монтеск'є, Жан-Жак Руссо, Поль-Анрі Гольбах та інші мислителі висловлюють прогресивні на той час ідеї. Утверджується думка, що за допомогою науки, освіти можна побудувати краще суспільство, де люди будуть щасливі. Часто основу негараздів бачать у суспільному устрої, зокрема наявності нерівності між людьми. Якщо змінити суспільний устрій, то людина виправиться, будуть реалізовані найкращі її сторони. Проте не всі погоджувалися з цією думкою. Інакше бачив людську природу французький письменник Донасьєн де Сад, автор дуже скандальний, який велику частину свого життя провів у тюрмах та психіатричних лікарнях. Його роботи («Філософія в будуарі», «Жюстина, або нещасна доля добродесності» та інші) заборонялися, що не дивно, адже це, по суті, літературне зображення різного роду перверсивностей, інцестів, оргій, вбивств, збочених статевих актів тощо³⁵. Втім, з точки зору історії сексуальності де Сад цікаве явище, бо, на відміну від просвітників, він показує: якщо зникають суспільні обмеження, то суспільство неодмінно зіштовхнеться з проявами садомазохізму. Жоден розум не може тут нічого зробити. Абсолютна свобода призведе до того, що садистські чи/та мазохістські нахили людської природи рано чи пізно проявляться. До речі, садомазохізм у прихованій формі, яка не порушує закон, завжди присутній у нашому повсякденні. Щоб показати це, ми повернемося до цієї теми пізніше.

Обмеження сексуальності в Новий час

Новий час – надзвичайно буремний період. Першим пунктом варто розглянути феномен, який М. Фуко назвав «війною проти онанізму». У XVIII столітті мастурбація починає розумітися як хвороба, що породжує безумство та моральну деградацію. У цей час люди були

34 Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 127.

35 Phillips J. Marquis de Sade: A Very Short Introduction. Oxford University Press, 2005. 160 p.

настільки залякані, що вдавалися до кастрації, хірургічних операцій. Були винайдені спеціальні прилади, які надягали на геніталії, щоб відучити хлопців та дівчат від цієї звички. Сексуальна стриманість здавна існувала як факультативна вимога, якій можна було слідувати, якщо цього хочеш. У XVIII столітті ця вимога стає універсальною, причому, як влучно зауважує І. Кон, медицина спочатку доводила негативні наслідки мастурбації, а потім виявляла страх, депресію, слабкість у своїх пацієнтів, які дійсно спостерігалися, адже людина читала ці медичні, педагогічні праці, де стверджувалося, що мастурбація призводить до вищеназваних проблем. У цей час популярними були економічні доводи на користь шкідливості мастурбації. Медики та педагоги провадили думку, що сперму, як капітал, потрібно зберігати, що кожен чоловік наділений від народження певною обмеженою кількістю актів еякуляції³⁶. Наукових підтверджень цієї тези немає. Безперечно, якщо людина буде еякулювати кожен день, то вона почуватиметься погано, але це не означає, що їй загрожує деменція. У цілому, сьогодні утвердилася думка, що найкращим для здоров'я людини є такий рівень сексуальної активності, який відповідає її статевій конституції.

Наступний момент, який хотілося б обговорити, романтичний культ любові у XVIII–XIX століттях. У літературі, мистецтві, філософії провадиться думка, що любов та секс – це різні речі. З цим пов'язана ідеалізація шлюбу та ідеалізація жінки. Жінка сприймається як ангельськи чиста істота, як об'єкт духовного паломництва. Наставницькі тексти цього часу постійно нагадують, що чоловікам слід ставитися до жінок як до сестер та матерів. Але виникає питання, як це можна узгодити з сексуальністю? Це уявлення про порядну жінку як позбавлену сексуальних бажань, справило дуже негативний вплив на подальше розуміння жіночої сексуальності. Про жіночу сексуальність на довгий час забули, адже домінувала думка, що жінка асексуальна й у неї немає сильних сексуальних потягів та бажань, а якщо є, то це певне відхилення від норми. Бажання є в чоловіка, а жінка – це пасивний об'єкт: ось імператив сексуальної практики цього часу. Це призвело до поширення таких явищ, як психічна імпотенція у чоловіків і фригідність у жінок³⁷. Фригідність, тобто сексуальна холодність, – застарілий термін, зараз частіше використовують поняття «аноргазмія».

Трохи зупинюся на явищі психічної імпотенції, адже це характеристика сексуальності цього часу. Описуючи проблему, з якою до нього приходили пацієнти, З. Фройд зазначає: «Коли вони люблять,

36 Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 127–128.

37 Там само. С. 134–135.

то не бажають володіти, а коли бажають, не можуть любити»³⁸. Чоловіки любили своїх дружин, які були для них втіленням найвищого в людині, але не могли займатися з ними сексом, тобто в них просто не виникало ерекції та бажання (до слова, ці речі слід розрізняти). Проте якщо вони пробували займатися сексом із приниженим сексуальним об'єктом, якого не потрібно було любити (наприклад, повією), то все було нормально. Тому З. Фройд припустив, що у статевому потягу чоловіків присутні певні елементи перверсивності, які чоловік не дозволяє собі реалізувати з жінкою, яку поважає. І. Кон дуже влучно зауважує, що, насправді, «перверсивними» були культурні норми, на які орієнтувалися індивіди. Викривленими були норми, а не сексуальний потяг чоловіків³⁹.

Наукове вивчення сексуальності

У другій половині XIX на початку XX сторіччя медицина інтенсивно шукає в сексуальній сфері причини різного роду психічних захворювань. Сексуальність визначається такою, що за це відповідальна. Якщо людина має невроз, наприклад невроз нав'язливих станів, істерію тощо, то психіатри звертають увагу на її сексуальне життя. Одним із перших, хто звернувся до цих питань і почав говорити про сексуальні девіації без цензури, був професор Віденського університету, психіатр Ріхард фон Крафт-Ебінг. У 1886 році була видана його книга «Статева психопатія»⁴⁰, написана латиною. Інтелігенція та освічена громадськість активно протестувала щодо перекладу цієї книги англійською, вважаючи її непристойною. Думаю, якщо ви щось чули про Р. фон Крафт-Ебінга, то, швидше за все, саме у зв'язку зі «Статевою психопатією». Ця книга є науковою працею, але вона порушує норми вікторіанської моралі. Звісно, контроль у царині медицини та психіатрії був не таким сильним, як у повсякденні, але навіть тут намагалися уникати тем, які засуджувалися суспільною мораллю. Жінку сприймали як асексуальну. Р. фон Крафт-Ебінг чи не вперше показує різноманіття сексуальності й, зокрема, жіночої сексуальності. Як лікар він передусім говорить про девіантні прояви: садизм, мазохізм, екстібіціонізм тощо. Він їх досліджує і детально описує. Уявіть собі, наскільки це не узгоджувалося з тезою *ladies don't move*, яка дуже влучно виражає моральні вимоги до жінки цього часу. Порядна жінка не мала рухатися

38 Freud S. On the universal tendency to debasement in the sphere of life. 'Contributions to the Psychology of Love. Standard Edition. II. 1957. P. 251.

39 Кон І.С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 135.

40 Krafft-Ebing R. Psychopathia sexualis: eine klinisch-forensische Studie. Stuttgart : Enke, 1886. URL: <https://archive.org/details/b20421746/page/38/mode/2up>

під час сексу, виражати свої почуття, реалізовувати свої сексуальні бажання, наприклад, кусати статевого партнера. Жінка не мала цього права з точки зору моралі, але такі речі траплялися, і про це знали лікарі, яким пацієнти довіряли свої переживання. У цій книзі ви знайдете багато упереджень того часу, наприклад, уявлення про мастурбацію як причину психічних захворювань, які пізніше не підтвердилися, але це прогресивне для свого часу дослідження.

У другій половині XIX – на початку XX сторіччя активно розвивається наукова мова осмислення сексуальності. Як могла середньовічна людина мислити свою сексуальність? У категоріях плоті, гріха, спокуси, хтивості, адже не було поняття лібідо, перверсії чи інцестуозного об'єкта тощо. Що вже й казати, якщо термін «сексуальність» з'явився лише на початку XIX століття. У цей час термінологія активно розробляється. Можна назвати ще багато авторів, які заклали підвалини сучасної сексології. Безперечно, це німецький психіатр Магніус Гіршфельд, зусиллями якого у 1919 році в Берліні був створений Інститут сексуальних наук, який у 1933 році знищили нацисти. Німецький дерматолог та венеролог Іван Блох, який видав книгу з дуже актуальною назвою «Сексуальне життя нашого часу у його відношеннях до сучасної культури». Англійський публіцист, фармацевт Генрі Гевлок Елліс, автор семитомного «Дослідження з психології статі». Німецький психіатр Альберт Молль та інші. Я не буду зараз заглиблюватися в це питання, але треба розуміти, що саме в цей час цими та багатьма іншими авторами створюється сексологія як наука, її предмет та категоріально-поняттєвий апарат. Окрім сексології, виникає психоаналіз, який пов'язаний з постаттю австрійського психіатра Зигмунда Фрейда. Якщо сексологія від початку виникає як міждисциплінарна емпірична наука про сексуальність та залишається такою й до сьогодні, то психоаналіз проходить шлях від одного з методів лікування неврозів до теоретичної та філософської концепції, що претендує на розуміння сутності людини та суспільства.

Психоаналіз З. Фрейда: «відкриття несвідомого»?

Дійсно, коли береш до рук роботи З. Фрейда, кожен раз бачиш якісь нові пласти його ідей і дивуєшся, як багато хисту, розуму й, можливо, фантазії має автор у поясненні тих чи інших аспектів сексуальності. Яке основне відкриття зробив З. Фрейд? Безперечно, це «відкриття несвідомого». У гуманітарних науках взагалі важко говорити про відкриття. Ми не говоримо, наприклад, про відкриття соціальної дії М. Вебером, життєвого світу Е. Гуссерлем або культурного капіталу П. Бурд'є. Про "волю до життя" писав

ще А. Шопенгауер. Це все концепти, які мають довгу історію, осмислюються й переосмислюються, щоб зажити новим життям. Про відкриття говорять у природничих науках. Але в цьому словосполученні не відчувається особливих суперечностей, і цьому є пояснення, адже психоаналіз виникає з медицини.

У першому наближенні психоаналіз – це метод лікування неврозів. З. Фройд був неврологом і шукав ефективний метод психотерапії неврозів, що привело його до вивчення гіпнозу. Наприклад, у людини є невроз нав'язливих станів і вона постійно перевіряє, чи закриті двері в її будинку. Впевнившись у цьому один раз, вона перевіряє знову й знову аж до того, що не може вийти на вулицю. Це приносить людині страждання. На початку ХХ століття не існувало концепції, яка б могла з точки зору науки пояснити причини цих явищ, а отже, й запропонувати методи терапії. На основі своєї клінічної практики З. Фройд висунув концепцію несвідомого, яка радикально змінила уявлення про психіку людини. Якщо ви зараз підете на якісь тренінги, фестивалі з практичної психології, східних духовних практик чи особистого розвитку, то майже завжди ті, хто їх проводять, будуть оперувати категорією несвідомого. Що це означає? Що ця ідея стала, по суті, загальноновизнаною. Складно уявити сучасну психологічну науку без уявлення про несвідоме як компонент людської психіки. Більше того, без ідеї про те, що в несвідомому відбувається все найголовніше. Не в царині свідомості та розуму, як вважали, наприклад, представники німецької класичної філософії, а в несвідомому. Якись події, які ми пережили у минулому, у далекому дитинстві визначають наше життя.

Я зараз оперую поняттями, що складають так звану топографічну модель психіки, запропоновану З. Фройдом, яка передбачає, що в психіці є свідоме, передсвідоме та несвідоме. Пізніше, зокрема в роботі «Я та Воно», З. Фройд пропонує говорити про структуру особистості, у якій виокремлює Id (Воно), Ego (Я) та Super-Ego (Над-Я); Воно – це резервуар несвідомих прагнень; Над-Я – це інтеріоризовані особистістю моральні норми та цінності суспільства, внутрішній цензор усередині нас, який говорить, що правильно, а що ні; Я – арена боротьби цих двох сил. З. Фройд порівнює взаємовідношення між Воно та Я з вершником на коні. Кінь – це Воно, а вершник – це Я, яке намагається керувати бажаннями Воно, але якщо кінь пішов кудись до водопою, то вершнику залишається тільки чекати, поки кінь втамує спрагу. Якщо б ми просто реалізовували бажання Воно, то навряд чи прожили довге та щасливе (хоча з останнім можна посперечатися) життя, адже Воно вимагає повного й миттєвого

вдоволення бажань. Я має доступ до зовнішнього світу й у цій складній ситуації мусить знайти компромісне рішення, щоб організм міг вижити. Потім ми повернемося до цієї теми у зв'язку з концепцією репресивної цивілізації Г. Маркузе.

З точки зору психоаналізу З. Фройд намагався пояснити все людське життя. Культура – це сублимована сексуальність; держава – це програвання тих самих ролей, які були в первісному племені, але вже тільки на вищому рівні соціальності. Усе пояснюється цією концепцією за допомогою таких понять, як лібідо, принцип задоволення, принцип реальності, витіснення, сублимація, перенос, інверсія, невроз – це окремий дискурс, яким можна пояснити все.

Повернемося до прикладу з психічною імпотенцією. Людина, у якої ніжний та чуттєвий потяги розщеплені, є типовим персонажем кінця XIX – початку XX століття. Лібідо цієї людини не знайшло повноти вираження, колись воно зафіксувалося на лібідозному об'єкті й тримається його. Цей високоосвічений чоловік не може насолоджуватися сексуальним життям зі своєю дружиною, яку поважає, натомість може це робити з приниженим сексуальним об'єктом, який не викликає й не вимагає поваги. Відповідно, цей чоловік шукає сексуальний об'єкт, який не потрібно любити. Об'єкт, з яким можна займатися сексом, але не треба любити й поважати. З. Фройд тоді писав, що страхи та психічна імпотенція – чи не основні причини звернення до лікаря-психіатра. Чи багато сьогодні пишуть про психічну імпотенцію? Напевно, ні. І можна припустити, що проблема ця вже не настільки поширена, як на початку XX століття. Чому так? Бо змінилася культура.

З. Фройд багато уваги приділяє формуванню невротичної особистості, але якщо людина в його концепції безкінечно різноманітна, то культура виступає певною константою в патогенезі неврозу, вона завжди є репресивною культурою. Сексуальність завжди обмежується там, де є цивілізація. І якщо це обмеження набуває форми жорсткого придушення, то виникає питання, як це взагалі можливо, що інститути, які людьми створені й кожен день підтримуються в повсякденних діях та взаємодія, роблять їх нещасними? Як це можливо, що наші творіння роблять нас нещасними? Це дійсно надзвичайно хвилююче питання. У роботі «Невпокій у культурі» З. Фройд називає три джерела страждання: наше власне тіло, зовнішній світ і стосунки з іншими людьми. І ось це останнє джерело виглядає як певний надлишок. Він стверджує, що страждання, які спричиняють стосунки з іншими людьми сприймаються нами болючіше від інших; ми схильні вважати їх якоюсь надмірністю, хоча вони анітрохи не менш

неминучі та невідворотні, ніж страждання, які приносить нам наше тіло та зовнішній світ⁴¹.

Філософські ідеї психоаналізу були сприйняті низкою авторів, які заклали теоретичні підвалини сексуальної революції XX століття. Виникає така течія, як фрейдомарксизм, представники якої поєднують ідеї К. Маркса та З. Фрейда. Фрейдомарксистами були Вільгельм Райх, Герберт Маркузе, Еріх Фромм. Ці автори так чи інакше спиралися на психоаналіз, розвертаючи його у бік дослідження культури як основного джерела репресії.

Безперечно, З. Фройд також писав про культуру як репресивну структуру, але в його роботах є певний страх щодо можливості зміни соціальних інститутів, він радше готовий був погодитися з тим, що природа нашого потягу така, що ми не можемо бути повністю щасливими. Одна з причин, яка перша спадає на думку, полягає в тому, що перший вибір лібідозного об'єкта був уже зроблений людиною в дитинстві. Перший об'єкт закоханості – це завжди матір, батько або люди, які виконують їхні функції. Потім у віці від 3 до 5 років кожен переживає так званий комплекс Едіпа, і всі перипетії цієї любові витісняються в несвідоме. Але на цьому все не завершується, адже другий об'єкт закоханості має бути схожий на перший. У своєму любовному житті людина шукає заміну своєму первинному об'єкту кохання, але повної відповідності знайти не може. Начебто все гаразд, але чогось усе-таки бракує. Наприклад, об'єкт занадто ідеальний для нас, занадто гарний, занадто добрий або навпаки. Є дослідження, які показують, що жінки, чий батько бив їхню матір, частіше потерпають від насильства в шлюбі⁴². Це можна пояснити вибором любовного об'єкта за опорним типом⁴³. Втім, це тільки концепція, не варто вірити цьому беззастережно.

«Мистецтво любити» (1956) Е. Фромма

Отже, якщо З. Фройд шукає причини й пояснення досліджуваних феноменів у психіці людини, то фрейдомарксистки зміщують акцент на суспільство та культуру. Логіка капіталістичного суспільства детермінує те, що любов починає розумітися як володіння об'єктом кохання. Любов – це як стосунки з автоматом із газованою водою: кидаєте туди копійку – і взамін отримуєте склянку прохолодної води. Тільки у випадку любові цей автомат у вас вдома і ви ним розпоряджається –

41 Фройд З. Невпокій в культурі; пер. з німецької Ю. Прохасько. Київ : Апріорі, 2021. 120 с.

42 Дослідження поширеності насильства щодо дівчат та жінок / І. Волосевич, Т. Коноплицька, Т. Костюченко, Д. Міханчук, Т. Марценюк. Київ : [б. в.], 2014. 57 с.

43 Фройд виокремлює два типи вибору об'єкта кохання: нарцисичний та опорний.

ідеальні ринкові відносини. Е. Фромм у книзі «Мистецтво любити»⁴⁴ висуває протилежну тезу: *любити – це віддавати, не брати*. Ми дуже часто впадаємо в оману щодо того, що «віддавати» – це неодмінно втрачати щось або жертвувати чимось, і якщо ми не отримуємо чогось навзаєм, то це погано. Навпаки, «віддавати», «дарувати» – означає «набувати». Коли ми даруємо, то відчуваємося впевненими, сильними та сповненими життям-вчинком. Гуманістичний психоаналіз показує можливість відкритися цьому досвіду, перейняти його і, зрештою, навчитися любити. Усе це можливо через критичний погляд на себе та капіталізм. Незалежно від своїх форм, любов завжди передбачає набір проявів, без яких вона неможлива: зацікавленість, турбота, відповідальність, повага та розуміння. Книга Е. Фромма була своєчасною реакцією на поширення суто технічного підходу до сексуальності. У бібліотеці нашого Каразінського університету є один особливий примірник цієї книги, який містить багато приміток студентів та студенток різних років навчання – його читачів та читачок. Можливо, вам пощастить знайти цей примірник, і тоді ви також зможете залишити на його сторінках свій коментар олівцем.

Сексуальна революція 1960–1970-х років

Незважаючи на досягнення наук у кінці XIX – на початку XX століття, соціально-економічні трансформації, появу соціальних рухів за права жінок, які вже набули певного розмаху, довгий час у Європі та США зберігалася традиційна модель сексуальної моралі, тобто домінували усталені нормативні очікування щодо того, яким має бути сексуальне життя кожної людини. Нормою вважалися: гетеросексуальність; секс тільки у шлюбі й задля продовження роду; моногамний шлюб між чоловіком та жінкою⁴⁵. Сексуальна революція – це період в історії сексуальності, який супроводжувався радикальним переглядом традиційної сексуальної моралі, наданням пріоритету сексуальній свободі та сексу заради задоволення. Як зауважують М. Узома та Т. Фалана: «Це стало новим стандартом, що, ймовірно, залишиться з людством до кінця його існування на цій планеті»⁴⁶. Якщо говорити конкретніше, то лібералізація сексуальної сфери означала прийняття дошлюбної сексуальності, випадкового сексу та сексу без зобов'язань, гомосексуальності, мастурбації,

44 Фромм Е. Мистецтво любові; пер. з англ. В. І. Кучменко. Харків : КСД, 2017. 192 с.

45 Uzomah M. M., Falana T. C. Sex, feminism and sexual revolution. Social Sciences, Humanities and Education Journal (SHE Journal), 2020. 1(3). P. 10–28. DOI:10.25273/shev1i3.7550

46 Ibid. P. 11.

нетипових форм сексуальності, демонстрації та зображення оголеного тіла, нормалізації контрацепції та легалізації абортів. За моральними змінами згодом відбувалися зміни в правовому полі, які на юридичному рівні знімали заборони щодо тих чи інших форм сексуальної поведінки, які вже були загальноприйнятими.

М. Узома та Т. Фалана виокремлюють низку факторів, що призвели до сексуальної революції:

- Поява нових вдосконалених методів контрацепції та їхнє поширення серед населення. Один із найважливіших факторів, що сприяв змінам у сексуальній поведінці жінок та чоловіків, оскільки надав можливість реалізовувати сексуальну активність, мінімізуючи ризик незапланованої вагітності та зараження ВІЛ/СНІДом.
- Вплив покоління «бебі-буму» на перспективи заміжжя жінок. Протягом 60-х років існувала значна диспропорція між чоловіками та жінками шлюбного віку, внаслідок якої певній кількості жінок важко було знайти шлюбного партнера. Це призвело до появи немоногамних стосунків, що стало мовчазною нормою того часу.
- Відкладання заміжжя більшістю жінок у зв'язку з кар'єрою. Багато американських жінок почали віддавати перевагу освіті над шлюбом та працевлаштуванням, у результаті чого жінки стали більш відкритими до дошлюбної сексуальності, вільних стосунків та нетрадиційних форм сексуальності.
- Прийняття жінками чоловічої моделі сексу без зобов'язань. Рух до гендерної рівності зумовив послаблення подвійного стандарту, який передбачав, що чоловікам до шлюбу секс дозволений, а жінкам – заборонений.
- Жінки почали переглядати своє ставлення щодо кількості сексуальних партнерів, сексуального різноманіття та сексуального задоволення, що відбувалося в руслі звільнення жіночої сексуальності, ініційованого феміністичним рухом.
- Розвиток феміністичного руху, який рішуче виступає за рівні права чоловіків і жінок в усіх сферах життя, у тому числі за право жінки вільно обирати сексуального партнера. Сексуальна революція збігається з другою хвилею фемінізму, у центрі уваги представниць якої сексуальні та репродуктивні права, проблема зґвалтувань та домашнього насильства.
- Вплив ідей таких авторів, як З. Фройд, В. Райх, Г. Маркузе. У роботах цих авторів утверджується думка, що сексуальність – природна частина людського життя, а культура – це репресивна структура, яка обмежує сексуальність. Репресія призводить до неврозів у людини. Відтак, потрібно зробити так, щоб культура

краще відповідала людській природі. Дослідження А. Кінсі, а згодом У. Мастерса та В. Джонсон показали, що сексуальність людини набагато різноманітніша, ніж здається.

- Соціальні протести та формування контркультури. Рух за сексуальне звільнення, феміністичний рух, хіпі, нетрадиційні форми релігійності та духовності, альтернативна музика, мистецтво – всі ці явища виражали пошук альтернативного способу життя, заснованого на нематеріальних цінностях, позбавленого репресії, нерівності й пригноблення.
- Вплив засобів масової інформації та розважальної індустрії. Кіно, музика, преса, література, мода – все частіше кидали виклик традиційній сексуальній моралі. Це призвело до того, що секс став повноправною частиною життя, яку стало важко замовчувати. Молодь соціалізувалася в сексуалізованому середовищі, де майже все й усі говорили про секс⁴⁷.

Варто сказати, що М. Узома та Т. Фалана не стільки намагаються визначити справжні причини сексуальної революції, що лежать у соціально-економічній площині, скільки описують американське суспільство 1960–1970-х років. У контексті висвітлення історії сексуальності це також важливо, адже сексуальна революція є переломним моментом. Ми живемо в постреволюційні часи. Для сучасного підлітка бути незайманим – це проблема, яку потрібно вирішити, як ми бачимо на прикладі відомого британського серіалу «Статеве виховання», де одна із головних сюжетних ліній полягає в тому, що підліток Отіс Мілберн намагається позбутися своєї незайманості. Сьогодні, скоріше, протилежна позиція, бажання зберегти цноту до шлюбу буде сприйматися як альтернативний погляд на життя. До речі, те, що головним героєм цього серіалу є хлопець, наштовхує на думку, що Е. Гідденс якоюсь мірою був правий, стверджуючи: чим суттєвіші зміни відбуваються в таких аспектах, як панування чоловіків у публічній сфері; подвійний стандарт; зневажливий поділ жінок на категорії; розуміння статевих відмінностей як заданих Богом, природою чи біологією; визначення жіночих бажань та дій як темних та ірраціональних; гендерний розподіл праці, тим більше складностей можна очікувати з чоловічою сексуальністю⁴⁸. Бо жінки знають, що робити в цьому новому світі, а чоловіки – ні.

47 Uzomah M. M., Falana T. C. Sex, feminism and sexual revolution. *Social Sciences, Humanities and Education Journal (SHE Journal)*, 2020. 1(3). Pp. 20–26. DOI:10.25273/shev1i3.7550

48 Giddens A. *Transformation of intimacy: love, sexuality and eroticism in modern society*. California : Stanford University Press, 1992. 216 p.

Ще один момент, на який хотілося б звернути увагу, полягає в тому, що М. Узома та Т. Фалана розуміють сексуальну революцію у вузькому сенсі цього слова, тобто з точки зору саме процесів, які відбуваються в 1960-х–1970-х роках у США. Між тим, як стверджує Ф. Дабхойвала, сексуальна революція, яка дійсно мала значення, відбулася задовго до культурного руху 1960-х років⁴⁹. Тому цілком можна погодитися з І. Коном, який значно більше уваги приділяє соціоструктурним факторам та говорить не про безпосередні чинники сексуальної революції, а про тенденції Нового часу, логічним наслідком яких вона стала⁵⁰.

ВИСНОВКИ

1. Історія сексуальності може бути написана як історія сексуальної поведінки; історія ідей про сексуальність; історія дискурсу про сексуальність та історія еволюції людської сексуальності. Кожен із цих варіантів розуміння історії сексуальності має право на існування.
2. Тіло є настільки ж природним явищем, наскільки і соціокультурним, тому розмова про тіло та сексуальність не обмежується біологією. Приклади із антропології показують, що тіло та прояви тілесного існують у культурному універсумі, сім'юсфері, що робить сексуальність предметом вивчення соціогуманітарних наук.
3. Уявлення про сексуальність залежать від історичного періоду та просторової локалізації. Жодна культура не є повністю антисексуальною або просексуальною, бо навіть якщо сексуальність у багатьох своїх проявах заборонена, децю їй залишається як безсмертний (у сенсі вічного Еросу) частині людської природи. Втім, усе ж можна казати, що одні культури здійснюють інтенсивнішу та всеохопнішу репресію щодо сексуальності, а інші – не настільки сильно її обмежують.
4. Більшою мірою репресивними були культури Стародавнього Ізраїлю та Китаю, а більшою мірою пермісивними – культури Стародавньої Індії, Греції та Риму. Культури Середньовіччя, Просвітництва, Нового часу в основному були антисексуальними, культури доби Відродження, західноєвропейські культури під час та після сексуальної революції – просексуальними.
5. На другу половину XIX – початок XX сторіччя припадає розвиток наукового підходу до сексуальності. Виникає міждисциплінарна наука про сексуальність – сексологія. З. Фройд пропонує тлумачення культури як репресивної структури, що обмежує сексуальність людини та призводить до виникнення у неї неврозів. Ця ідея була підхоплена В. Райхом, Г. Маркузе, які заклали теоретичний фундамент для сексуальної революції.

49 Dabhoiwala F. *The Origins of Sex: A History of the First Sexual Revolution*. Oxford University Press, Incorporated, 2012. 483 p.

50 Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. 304 с.

6. Сексуальна революція стала періодом радикального перегляду традиційної сексуальної моралі, надання пріоритету сексуальній свободі та рекреаційній стороні сексу.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке історія сексуальності? Які підходи можна виокремити до розуміння історії сексуальності?
2. Чи можна розглядати тіло людини як продукт культури або лише як біологічний організм?
3. Яке значення мала сексуальність для первісної людини?
4. Чи можна вважати Стародавній Ізраїль суспільством репродуктивного тиску?
5. Чи можна вважати культуру Стародавньої Індії просексуальною? Про що йдеться в книзі індійського філософа Ватсьяяни Малланаги «Камасутра»?
6. Давньокитайська еротологія розглядала сексуальність як природну частину людського життя. Але чи можна назвати цю настанову щодо сексуальності гедоністичною?
7. Чим відрізнялися культ Аполлона та культ Діоніса в Стародавній Греції?
8. Яким було ставлення до сексуальності в Стародавньому Римі?
9. У чому полягала антисексуальність середньовічної Європи? Яке значення мала карнавальна культура в цей період?
10. Чи справді в добу Ренесансу відбувається мистецька реабілітація тіла?
11. Чи вписувалися твори де Сада в загальну інтелектуальну атмосферу Просвітництва?
12. Як можна описати ставлення до сексуальності в Новий час? Що про це писали М. Фуко та З. Фройд?
13. Що можна сказати про наукове вивчення сексуальності в другій половині XIX на початку XX сторіччя?
14. У чому полягають основні положення психоаналізу З. Фрейда?
15. Які ідеї висуває Е. Фромм у своїй праці «Мистецтво любити»?
16. Які чинники призвели до сексуальної революції 1960–1970-х років?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. 304 с.
2. Buffington R. M., Luibhéid E., Guy D. J. A Global History of Sexuality: The Modern Era. Wiley, 2013. 304 p.
3. Clark A. Alternative Histories of the Self: A Cultural History of Sexuality and Secrets, 1762–1917. London : Bloomsbury Academic, 2017.
4. Dabhoiwala F. The Origins of Sex : A History of the First Sexual Revolution. Oxford University Press, Incorporated, 2012.
5. Foucault M. The History of Sexuality. Volume 1: An Introduction. London : Allen Lane, 1979 [1976].
6. Foucault M. The History of Sexuality. Volume 2: The Use of Pleasure. Lon-

- don : Penguin Books, 1992 [1984].
7. Foucault M. The History of Sexuality. Volume 3: The Care of the Self. London : Penguin Books, 1990 [1984].
 8. Foucault M. The History of Sexuality. Volume 4: Confessions of the Flesh. London : Penguin Books, 2021 [2021].
 9. Histories of French Sexuality: From the Enlightenment to the Present / edited by Nina Kushner and Andrew Israel Ross. University of Nebraska Press, 2023. ProQuest Ebook Central. URL: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/iube-books/detail.action?docID=30457216>.
 10. Lemmer J. Introduction to Sexology. Pretoria : Sexology SA. 2005a.
 11. LaFleur G. The Natural History of Sexuality in Early America. Johns Hopkins University Press, 2018.
 12. Le Breton D. La sociologie du corps. Presses Universitaires de France. DOI: <https://doi.org/10.3917/puf.lebre.2008.01>
 13. Lyons Andrew P., Lyons Harriet D. Irregular Connections: A History of Anthropology and Sexuality. University of Nebraska Press, 2004. Project MUSE muse.jhu.edu/book/11708.
 14. Moore P. Beyond Shame: Reclaiming the Abandoned History of Radical Gay Sexuality. Boston, MA : Beacon Press. URL: https://search.alexanderstreet.com/view/work/bibliographic_entity%7Cbibliographic_details%7C2118084
 15. Phillips J. Marquis de Sade: A Very Short Introduction. Oxford University Press, 2005.
 16. Rifkin M. When Did Indians Become Straight? Kinship, the History of Sexuality, and Native Sovereignty (online edn.). Oxford Academic, 2011. DOI: <https://doi-org.proxyiub.uits.iu.edu/10.1093/acprof:oso/9780199755455.001.0001>.
 17. Stoler A. L. Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things. Duke University Press. 1995. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv11319d6>
 18. Sutton K. Sexuality in Modern German History. London : Bloomsbury Academic, 2023. The Bloomsbury History of Modern Germany Series. Bloomsbury Collections. Web. 30 Dec. 2023. DOI: <http://dx.doi.org/10.5040/9781350010109> .
 19. The Continuum Complete International Encyclopedia of Sexuality / edited by Francoeur, Robert T., Raymond J. Noonan : Continuum, 2004.
 20. The Routledge History of American Sexuality / edited by Kevin P. Murphy, et al. Taylor & Francis Group, 2020.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ:

1. Journal of the History of Sexuality. University of Texas Press. URL: <https://utpress.utexas.edu/journals/journal-of-the-history-of-sexuality/>